Írta: Andrásfalvy Bertalan
2017. június 11. vasárnap, 11:15 - Módosítás: 2019. június 30. vasárnap, 09:26

Ember és természet kapcsolatának változása a magyar történelemben

Egy nép sorsa anyagi, szellemi és lélekszámbeli gyarapodása, politikai ereje legnagyobbrészt két „kapcsolatrendszer” minőségétől függ. A nép, az emberek kapcsolata azzal a földdel, természeti környezettel, mely lakhelyéül jutott, és az egy néphez tartozó egyedek kapcsolata változásait egymással, rangtól, hatalomtól, társadalmi helyzettől függetlenül. Más szavakkal: egyrészt miként él, gazdálkodik, használja ki és őrzi meg az őt körülvevő természeti környezet gazdagságát, másrészt a természet javait hogyan osztják el egymás közt az egy népbe, nemzetbe tartozó emberek. A magyarok természettel kapcsolatos műveltségéről, gazdálkodásáról szóló híradások még a Kárpát-medencébe jövetelük előtti hazájukból, valahol a Volga mellékén létezett Magna Hungariában való tartózkodásuk idejéről származnak. Ez a táj a mai, klíma és csapadékmennyiségre vonatkozó adatok alapján megrajzolt térképek szerint a Nagyalföldnél jóval szárazabb volt, a csapadék évi mennyisége a 400 mm-t alig érte el. Mégis ezt olvassuk az arab és perzsa földrajzi leírásokban, hogy a magyarok bővizű folyók mellett laktak, földjük fában, vizekben gazdag volt, kiterjedt szántóföldekkel rendelkeztek. Télen a folyók közelébe húzódtak és halásztak. Az egyik szerző, Ibn Fadlán, a magyarok földjének jellemzését követően írt a mordatokéról. Ezek valószínűleg a mai is a Volga mentén lakó mordvinok ősei lehetnek. Az ő földjüket a magyarokéhoz hasonlóan jellemezte: bővizű folyókat említett, majd pedig a következőket jegyezte fel: *„de ezeknek csatornáik nincsenek”*. [1] Talán nem tévedek: e száraz környezetben többször emlegetett bővizű folyók, csatornák, a fában és tavakban gazdag táj itt a mai Magyarországon a 18. századig létező ártéri gazdálkodáshoz hasonló, a vízjárásokhoz alkalmazkodó, a természettel együttműködő gazdálkodásról ad hírt. A közvetlen honfoglalás utáni századokból már vannak adataink a magyarok vízzel való különleges bánásmódjáról. A pozsonyi csatában (907) a túlerőben lévő, nyugatról betörő német hadat a Dunán könnyűszerrel átkelő magyar csapatok lepték meg és arattak győzelmet felettük. Konrád császár 1030-as betörésének nyugati krónikása megjegyezte, hogy a Bécs felöl érkező német sereg útját a magyarok vízzel árasztották el, s ez igen megnehezítette útjukat. Tudjuk, a betörő ellenséges hadat végül a magyarok minden utánpótlásától elvágva, bekerítették és kiéheztették, s ezzel fegyverletételre kényszerítették. Konrád csak szűkebb kíséretével tudott elmenekülni. A lefegyverzett sereg katonáit ellátták élelemmel és hazabocsájtották. Maga az a pap, akit a császár vitt magával, hogy győzelmeinek krónikása legyen, jegyezte fel, hogy István király ezen eljárása példátlan a történelemben.
[2]

Népmeséink gyakori, bevezető fordulata arról szól, hogy a következő történet valahol az Óperenciás tengeren túl, a Világ végén esett meg. Kutatóink úgy vélik, hogy az Óperencia szó mögött az Ober-Enns, az Enns folyó felső szakaszának német neve rejtőzhet. Tenger szavunk nem jelenthetett egy keskeny folyót, patakot, mindenképpen egy nagyobb vízfelületre utalhatott, márpedig ezt csak mesterséges duzzasztással lehetett volna kiképezni ott. Történeti tény, hogy a honfoglalók eleinte a Bécsi medencét is megszállták. Ennek az országrésznek lakatlanná tett határövezete és a támadók mozgását akadályozó gyepűje lehetett az Ober-Enns is, ebben a

duzzasztott formában.

A 896-ban, a Kárpát-medencében országot alapító magyarság egységesen szabad társadalma elsősorban e táj alacsonyabb részeit, a folyók völgyeit, síkjait és a dombvidékeket szállta meg sűrű, apró, falvak hálózatát kialakítva. A hegyek közé csak mintegy 300 méter magasságig hatolt be, az azon túl létesült magyar falvak stratégiai céllal települt határőröké voltak. Feltűnően sűrűn sorakoznak a falvak a folyók mentén, sok van az ártérben kiemelkedő halmokon és a Nagyalföldön. Mindezt korai oklevelek és régészeti adatok alapján állítjuk. Az egész Kárpát-medencét rendkívül változatos és gazdag növény- és állatvilág jellemzi. Biodiverzitása magas fokú, mivel ezen a területen találkozhat a nyugati, csapadékosabb éghajlat és kiegyenlítettebb klíma, valamint a keleti, szárazabb és szélsőségesebb időjárás élővilága.

A területen kialakítható gazdálkodás, megélhetési stratégia meghatározó eleme a víz, a csapadék, mely igen szeszélyesen változhat az időben, aszerint, hogy a csapadékosabb nyugati, vagy a szárazabb keleti éghajlati befolyás az erősebb, válik uralkodóvá a Kárpát-medencében, vagy annak csak egy részén. Ezért kiszámíthatatlanabb itt az időjárás, mint bárhol másutt Európában. Az év ugyanazon a naptári napján az egyik esztendőben lehet árvíz, míg a következőben szárazság. A hagyományos, népi időjóslás ezért két lehetőséget vet fel: ha Katalin locsog, akkor karácsony kopog, és fordítva is. Vagyis, ha Katalin napkor, november végén esős, enyhe idő van, akkor karácsonyra legkésőbb megjön a száraz, hideg, keleti időjárási befolyás, ha viszont Katalinkor fagy van, karácsonyra megenyhülhet az idő. A természeti környezethez való alkalmazkodást, és az arra épült különféle haszonvételeket elsősorban a vízjárásokkal való együttműködés biztosította. Ez különösen a nagyobb folyók árterületein volt meghatározó. Ha jött az áradás, akkor az itt élők elősegítették annak minél nagyobb területre való kiterjedését, azzal, hogy a vízzel elönthető területekre nem kis munkával, mesterséges áttörésekkel, fokokkal, csatornákkal megkönnyítették a víz útját, lehetőség szerint úgy, hogy egy folyó menti alacsonyabb ártéri szint alulról, csendesen, minden romboló tevékenység nélkül teljen meg vízzel. Akkor, amikor már apadni kezd a folyó, ugyanezen a csatornán minden feleslegessé vált vízzel, az időközben az ártérben, a sekély, gyorsabban felmelegedő és így a halivadék számára rendkívül kedvező élettérből a kis halak is visszatérhetnek a folyóba. Több halfajta életmenete, szaporodása alkalmazkodott ehhez az áradáshoz, ívásának legkedvezőbb helye a sekély, csak rövid időre vízzel elöntött, szárazföldi növényzettel fedett terület. Ilyen például a ponty is.

A 19. század közepén befejezett tiszai árvízvédelmi munkák következtében, megszűnt a halaknak ez az évezredek óta kialakult kedvező szaporodási lehetősége, a Duna medence legendás halbősége, melyről a Magyarországra látogató külföldiek lelkendezve tudósítottak a középkorban. Itt (Magyarországon) van a legtöbb és legjobb hal a világon, írta 1308-ban nálunk járt francia szerzetes, és hozzáfűzte: ennyi halat csak Norvégiában látott, de ott az emberek

halat esznek kenyér helyett is. Mátyás király idején nálunk járt olasz humanista pedig feljegyezte azt, hogy elterjedt az a közhely, miszerint Magyarországon a folyók két rész vízből és egy rész halból állnak. Hozzátehetjük, hogy ez nem egyszerűen a természet ajándéka volt, hanem az ember együttműködése a természettel. Az ember építette és rendszeresen tisztított, karbantartott fokok, csatornák nélkül apadáskor a halak nagy része nem juthatott volna vissza a mederbe, és a kinnrekedt pangó, posványná váló vízben nemcsak a halak, hanem a hosszabb elárasztást nem tűrő szárazföldi növényzet, például a gyümölcsfák is elpusztultak volna. A nagyméretű víz- és folyószabályozások korában, 1867-ben Pesty Frigyes hívta fel a figyelmet hazánk régi vízhálózatának kutatására és középkori halastavaink számát 3-4 ezerre becsülte. Ortvay Tivadar, Magyarország régi vízrajza a 13. század végéig című munkájában 1050 halastó nevét gyűjtötte ki, 3050 folyó és pataknév mellett. [3] A magyar halászat néprajzi kutatója, Herman Ottó ezt a számot túlzásnak tartotta, mégpedig azért,
„mert vizeink akkori halbősége mellett valójában nem is lett volna szűkség mesterséges halastavak olyan nagyszámú létesítésére.”
De az utóbbi években napvilágra került régészeti és levéltári adatok Pesty és Ortvay nézetét támasztják alá. Ugyanis a dombvidékeken, a Dunántúlon és a Mezőségben is igen nagyszámban voltak patakok duzzasztásával épített halastavak, melyek nagy része még a török hódoltság idején eltűnhetett, mert később sem oklevelekben, sem az első katonai térképek készítésénél már nyomukat sem találjuk. Például a Tolna megyei Völgységben, a mostanában feltört, de mintegy 300 éven át legelőként használt patakok mentén tucatjával fordított ki az eke figurás hálónehezékeket. Edward Brown, 1673-ban megjelent munkájában szintén utalt arra, hogy hazánk halbősége emberi közreműködéssel jött létre: „
Sehol a Világon nem találtam annyi jó és hasznosan felhasználható folyót, mint itt
(Magyarországon)
.”
[4]

A kanyargó folyók, ártéri és dombok közti tavak valamint árvíz idején az ártér nagy vízfelületei befolyásolhatták a csapadékszegény Duna-medence levegőjének a növényvilág számára kedvező páratartalmát is, elsősorban a fás legelőknek és az ártéri gyümölcsösöknek. Az ártéri fás legelők pedig igen sok állat teleltetését a készített téli takarmány nélkül is biztosították. Igaz, hogy a régi, hagyományos állatfajták bizonyos évszakokban fogyasztották a nádat, a gyékényt és a fák lombját is. Az állatok téli, ártéri legeltetése során elhullajtott ürülék jól hasznosult a nyár eleji áradásban, lényegesen meggyorsította a halak táplálékláncának kialakulását. (A 19. és 20. században is gyakorlat volt nálunk a halastavak főként sertés és juhtrágyával való kezelése!) A falvak népének közös használatában lévő dombsági, de főként az ártéri erdők nemcsak közlegelők voltak, hanem igen sok oltott és vadgyümölcs is termett bennük. Röviden ezek voltak azok a természeti adottságok és társadalmi feltételek, melyek minden országlakó számára biztosította a természet-adta javak használatát és a magyarok, gazdasági, katonai és politikai erejét meghatározták. Négyszáz év alatt Európa egyik legerősebb, államává lett, lélekszámban is megközelítette a kontinens nyugati részének legnépesebb országait, megvédte magát minden támadóval szemben, háborút nem veszített. A 13. században azonban eddig kellőképpen fel nem tárt fordulat következett be. A Nagyalföld apró falvai e század során nagyrészt elpusztultak. Ez a pusztásodás, mely egyaránt jelenti a sok, apró falu helyén

kialakuló, ritkásan elhelyezkedő mezővárosok megjelenését, és a gazdag, ligetes, halastavas, fás legelőjű és szántóföldekben gazdag táj fátlanodását, pusztafüves legelővé válását. Egy ebben az időben felduzzadó mezőváros 20-30 egykori falu határára terjeszti ki területét. Ekkor, a 13. századtól alakul ki a Magyarországot máig a pusztával, a sztyeppel jellemzett képe. Nem lehet véletlen, hogy a pusztásodás idejére esik a tatárjárás, az ország első, nagyhatású, döntő veresége a Honfoglalás óta. Nem a tatárjárás, Muhi, okozta a pusztásodást, amint azt több történeti munka állítja, hanem fordítva, a pusztásodás következménye lett vereségünk Muhinál, bár a tatárjárás valóban sok lakott helységet tett pusztává.

A 13. és 14. század egész Európában nagy gazdasági változásokat hozott. Specializálódó tájak alakultak ki: a dombvidéken nagy összefüggő szőlőterületek foglalták el az azelőtt sokoldalúan gazdálkodó falvak határát, másutt a földművelésre kevésbé alkalmas tájakon pedig legeltető állattartás kezdődött. George Duby szerint ekkor az angol erdők és lápok peremvidékén „futott fel” az állattartás az erdők és szántók rovására. Közép-Európában a magas hegyek, az Alpok oldalában pedig megjelentek a Schweighof-ok, az Alm-ok, elsősorban tehenészetek. A Földközi-tenger mellékén, Ibériában, Itáliában, Szicíliában, Apuliában, Kelet Európa síkjain, így a magyar Alföldön, az „árutermelő”, nagyméretű állattartás terjedt ki a földművelés területeire is. Csak az angol történetírás tisztázta, vallotta be, hogy mindez rettenetes erőszakkal történt. A „bekerítés”-nek nevezett folyamatban az angol földesúr egyszerűen elkergette jobbágyait földbirtokáról, mert a jobbágyoktól behajtott, kötelező terménytized és egyéb szolgáltatások messze nem jövedelmeztek neki annyit, mint amit e területek legeltetésre való bérbeadásából, elsősorban a birkák gyapjából kaphatott. A Földközi-tenger mellékén is hasonlóan mehetett a legelőnek való kisajátítás, de e folyamat jogi lépéseiről, hogyanjáról, társadalmi következményeiről alig tudunk valamit, amint az Alföld pusztásodásának folyamatáról sem. A magyarországi törvények ugyanis a 19. századig szigorúan tiltották a földesuraknak azt, hogy jobbágyaikat alapos indok nélkül elkergessék telkeikről. Nincsenek adataink arról, hogy miként űzték el kis falvaikból a jobbágyokat, de bizonyosra vehetjük, hogy nem önként, jókedvükből költöztek a városokba. Közvetett bizonyítéka ennek az, hogy ezek a mezővárosok elnéptelenedtek volna, ha nem jöttek volna állandóan új betelepülők távoli falvakból. A természettel való kapcsolatától megfosztott városi lakosok akkor és ma sem képesek fenntartani lélekszámukat. Amint Angliában, úgy a magyar Alföldön is megjelenő hatalmas nyájak nem a falvak népének állataiból álltak, és valószínű nem is a földbirtokosé voltak. Angliában a yeoman, tulajdonképpen bérlő –kereskedő – vállalkozó volt az állatok tulajdonosa. Nálunk sem a földesúr volt az, aki az állatokat, elsősorban a fiatal ökröket, göbölyöket felvásárolta és összegyűjtötte, hanem a tőzsér, a marhás ember vállalkozott erre. A kihajtáshoz felfogadott, valószínű földjéről, falujából elkergetett szegény emberek, a hajdúk voltak. Ők kísérték és védték meg ezrével a legelőkön meghízott jószágot egészen az Atlanti óceánig, mert a kereslet a hízott marhára igen megnőtt a 13. században Nyugat-Európa városaiban. [5] Csak sejthetjük, a részletek ismerete nélkül, hogy a marhák, az ökrök állandó, téli és nyári ellátásának biztosítására a legelők szerzésére fogtak fegyvert egymás ellen a kapzsi nagyurak. Ebben a háborúban sok kis falu pusztult el és ezek határát, a sokoldalú, de elsősorban magas színvonalú, önellátásra kialakított földjét marhalegelővé alakították át. Ez a „feudális anarchia” kora, mely nálunk a 13. század elején alakult ki, főként II. András királyunk idején, aki nem mert a nagyurak ellen hatásosan fellépni. Szabó István, a

magyar parasztság történek egyik legjobb ismerője szerint e harcokban többen pusztultak el, mint a tatárjárásban. IV. Béla királyunk próbált erélyesebben fellépni e „kiskirályok” ellen, mire azok egy része ellene fordult. Amint Tamás, spalatói esperes, a kor tanúja feljegyezte: Béla király a tatár veszedelem hírére körülhordoztatta a véres kardot, hogy harcba hívja a nemességet, de az urak nem mozdultak, sőt, kívánták is a tatárok jöttét, hogy azok leckéztessék meg a felettük uralkodni, hatalmukat megfékezni kívánó királyt. Ezután behívták Frigyes osztrák herceget, aki Pesten meggyilkoltatta a király leghűbb szövetségesét, a tatárok elöl Magyarországra menekült kunok vezérét, egész családjával. Erre a kunok pusztítva elhagyták az országot, amikor legnagyobb szükségünk lett volna katonai erejükre. Más források is megerősítik, hogy ebben az időben a pártoskodó, királyuk ellen fordult nagyurak miatt vesztettünk. Például az az angol utazó pap, aki ebben az időben Batu kán kíséretében volt Kijev bevételekor, leírta, hogy a kán csak azután határozta el Magyarország megtámadását, miután ott Demetertől, Kijevet védő, de végül azt feladó had fogságba esett parancsnokától értesült a magyar főurak IV. Béla király elleni lázadásáról. Állítólag ezután így bíztatta vezéreit: *„Ne féljetek a magyaroktól, az urak szembefordultak a királlyal, meghasonlott országot nem segíti az Isten!”*
[6]

A pusztásodás mindenképpen az ember és természet egészséges kapcsolatának megromlását jelenti. Erre csak ott és akkor kerülhet sor, ha előbb a társadalom, egy ország, egy nép, nemzet egységét biztosító emberi kapcsolatok romlanak meg. Ha egy összetett társadalomban az ország védelmére rendelt osztály, réteg, katonai hatalmát nem az egész ország javára használja fel, hanem kapzsiságának kielégítésére úgy, hogy a gyengébbeket, a kiszolgáltatottakat megfosztja a természet adta javak, források felhasználásától, ott válik csak lehetségessé a természeti környezet pusztítása. Más szavakkal: ahol a nép többségének magas szintű, az életgazdagságot, a biodiverzitást, a természeti környezetet védő, a természettel együttműködő önellátása helyett egy szűk, hatalommal rendelkező csoport, réteg a természeti forrásokat árutermelésre kisajátítja, és az így nyert profitot a maga fényűző igényeinek kielégítésére fordítja. Ez az áru az Alföld pusztásodása során a hízott marha volt és maradt a 18. századig. (Ez a marha-kereskedelem, export, a török hódoltság idején is virágzott, a töröknek jelentős vám és révjövedelmet jelentett.)

Hasonlóan pusztult el az Erdélyi medence földművelésre legalkalmasabb központja, a Mezőség a 18. században. Itt sem elégedtek meg a földesurak a jobbágyok dézsmájával, ajándékaival és robotjával. Mindez nehezen volt pénzzé tehető. Ezért kergették el a magyar és német földesurak magyar és székely jobbágyaikat, hogy földjükre juhtartó románokat hívjanak be, s azok gyapjújából profitra tehessenek szert. Vannak falvak – figyelmeztette a Bécsi Udvart egy magát meg nem nevező erdélyi úr 1768-ban keltezett feliratában – melyekben 40-50 évvel ezelőtt magyarok laktak, de lassanként az oláhok lettek úrrá. Ha a pusztulás továbbra is így halad, mint eddig, fél évszázadon belül nem lesz magyar Erdélyben. (Erdély ebben az időben nem volt Magyarország része, így ott nem voltak érvényben a jobbágyokat védő törvények! E folyamatról Wass Albert is megemlékezett műveiben.) [7] A Mezőség hajdan halastavakban

gazdag, sokoldalúan művelt és sűrű magyarok lakta dombvidéke mára sokfelé fátlan, kopasz, suvadásos legelővé változott, melynek lakossága nagy többségben román. E tájkép kialakulása kísértetiesen hasonlít a Nagyalföld pusztásodására.

Ember és természet kapcsolatának következő nagy változása a magyar történelemben a gabona-konjunktúrával függ össze. A marha-export lehetőségei a 18. századra gyengültek, annál nagyobb volt Európa megszaporodott lakosságának az igénye a gabonára. A magyar földesuraknak nem volt elég az a búza és zab, amit jobbágyaiktól tizedben megkaptak. Egyre többen igyekeztek olyan majorsági, saját kezelésbe vett földhöz jutni, melynek teljes termése, nem csak a tizede lett az övék. Láttuk, a törvények nem engedték meg azt, hogy a földesúr elvegye a jobbágy telkét, de más szántóföld nemigen volt. A 18. század közepén az összes szántók alig 5%-a volt a földesurak majorsági kezelésében, tehát az a szántóföld, ami nem volt jobbágytelkekre felosztva. Többen erőszakkal kisajátították a jobbágyokkal közösen használt erdőket, kitiltották belőle a jobbágyok állatait és az erdei gyümölcsfák haszonvételét, s azokat a részeket, melyeket földművelésre alkalmasnak ítéltek, szántóföldeknek kiirtották. A közösen használt erdők a jobbágyok számára nehezen felbecsülhető, de mindenképpen nagy értéket jelentettek. Elsősorban az erdei legeltetést, a lombtakarmányt kell megemlítenünk, mely egész Európában a 17–18. századig az állattartás alapját képezte. Az ókori mezőgazdaságról tudósító írók, Columella és Vergilius is hosszan tárgyalja a lombtakarmány jelentőségét, külön méltatva az egyes lombos fák takarmányértékét a különböző háziállatok számára. Ezek az erdők sokban különböztek a mai erdőktől. Többnyire vegyes erdők voltak, mind a fafajtákat, mind a fák korát illetően. Nagyrészük legelőerdő volt, melyben ritkásabban álltak a fák, széles lombot neveltek, sok makkot, vadgyümölcsöt termettek, és köztük jelentős, füves terek is voltak. Az erdők bizonyos részét, vagy bizonyos fákat, 2–3 éves ágaik levágásával, lombszéna készítésére használták, mely eljárás ma is meghatározó értéket jelent a takarmányozásban, az Alpokban és Skandinávia északi tájain. [8] A legelő-erdőket, vagy gyótákat, melyben ritkásan álltak a fák, rendszeresen tisztították a tüskés, értéktelen fáktól, bokroktól, gaztól és gondoskodtak arról, hogy egy kiöregedett, kipusztult fa helye üresen ne maradjon. Az volt a legegyszerűbb megoldás, hogy ott, azon a helyen, melyre új fát kívántak helyezni, tavasszal egy két négyzetölnyi területen nem irtották ki a vadrózsát, kökényt, hogy az tüskés ágaival megvédje a legelő állatok szájától az oda jutott magból, makkból kikelő hasznos facsemetét. A hagyomány szerint a makkot, a magot, a diót előbb-utóbb egy madár vagy rágcsáló, de akár az ember is szándékosan odahordhatta. E legelőerdő különösen sokféle állatnak, madárnak volt kedves tartózkodási területe. A felnövő vadalmát, vadkörtét aztán, mire „kinőtt a marha szája alól”, beoltották nemes ággal. Nemcsak a legelő erdőkben, hanem az erdőkben általában és különösen az ártérben felnövőkben, igen sok vad és oltott gyümölcs termett, amelyeket közösen, bizonyos, helyileg kialakított szokások szerint használtak, osztottak meg egymás közt. Az erdőnek, vagyis közös használatban, osztatlan maradt területeken, különösen régebben, az erdők földesurak általi kisajátítása előtt, sok vadon termő, ehető növény és termése (gyümölcs, bogyó, gyökér) volt található, melyek napjainkra már jórészt feledésbe merültek. Nemrég jelent meg Pécsett egy könyv *Ehető vadnövények a Kárpát-medencében* címmel, melyben több mint 200 ehető növényről kapunk hírt. Ezek táplálkozásbeli jelentőségét nem szabad alábecsülni, bár napjainkra jórészt feledésbe merült felhasználásuk.

[9]
Az erdők gyümölcstermése igen nagy volt. Sajnos, erre pontos adatokat nem találhatunk, mert sohasem írták össze. Egyetlen gyümölcsfa-összeírásra találtam, 1793-ból, melyben a madocsaiak tulajdonosokként írták össze abban az erdőben szétszórtan lévő fáikat, melyet földesuruk, Batthyányi, a Mária Terézia 1767-es úrbéri rendezése alapján elvett tőlük. Így: például az egyiknek volt két almafája, 4 forint, négy körtefája, 5 forint, és 104 szilvafája 12 forint 54 krajcár értékben, egy másiknak 76 alma-, 48 körte, 635 szilvafája volt, stb. Összesen 222 forint 42 krajcárra értékelték a madocsaiak gyümölcsfáit. Ez összességében évenként akár családonként is több tonna gyümölcsöt jelenthetett, de ma már fogalmunk sincs arról, hogy hogyan osztották fel egymás közt a fákat, hiszen az erdő osztatlan volt, legfeljebb, és ez is ritka, az erdőben lévő egyes fáknak voltak gazdái. Egy másik, a Sárközből származó feljegyzés arról tudósít, hogy valaki, a maga oltotta fáit, eladja. Ez is ritka adat, általában a gyümölcstermő fák is köztulajdonban voltak, csak az éréskor volt előjoga annak, aki először ment gyümölcsöt szedni. Több adatunk van arra, hogy egyesek szenvedélyes oltogatók voltak, akik tavasszal egy csomó nemes oltógallyal bejárták nemcsak az erdőt, hanem a már kiosztott kaszálók ligeteit is, és minden alkalmas fát beoltottak, anélkül, hogy a fákra vagy termésükre később igényt tartottak volna. Mindenféle gyümölcsből több fajtát is ismertek. A magyarországi alsó Duna mentén például több, mint 70 különböző almafajtát ismertek, így kora-nyártól késő őszig értek azok, és néhány fajta tavaszig is elállt elvermelve. A gyümölcsöket nyersen, főzve, sülve, aszalva, tésztába sütve, csigernek, vagyis gyümölcsbornak elkészítve, s ha az megsavanyodott, ecetként is nagy mennyiségben fogyasztották. Keszőcének, lekvárnak való feldolgozása újkori fejlemény lehet. Sokat elcseréltek búzáért vagy eladtak gyümölcsszegényebb tájakon vagy városokban, vásárokon.
[10]
Az értéktelenebbje jó takarmány volt, szinte minden házi állatnak. Így érthető, hogy amikor a földesurak a 18. században megkezdték még minden törvényes alap nélkül az erdők kisajátítását, kemény ellenállásba ütköztek. Több helyen zendülés tört ki, amit például a Festeticsek Csurgón csak katonasággal tudtak leverni és vezetőiket, pallosjoguk lévén, lefejeztetni 1748-ban. Az 1767-es úrbéri rendezés a falvak megművelt, jobbágytelkekre felosztott szántóföldjeik arányában korlátozta a jobbágyok erdőhasználatát, vidékenként eltérő mértékben. Például: jobbágytelkenként két hold erdőben határozta meg egy falu erdőhasználatának mértékét. A folyók mentén, erdős vidékeken aránylag kevés földet műveltek a jobbágyok, megélhetésük, jövedelmük nagyobb részét a közös legelőkön, erdőkben tartott jószágtartás, gyümölcstermesztés, méhészet vagy halászat biztosította. Ez a törvény éppen ezeket sújtotta legjobban, hiszen a kevés szántó után, kevés erdő és ártér járt. Ez az immár 1767-ben törvényessé tett „elkülönözés” és végrehajtása szinte mindenhol, pereskedéssel járt és hosszan elhúzódott. A madocsaiak pere így 1793-ra fejeződött csak be, természetesen, szinte, mint mindenhol, a földesurak győzelmével. Ekkor, hogy a falusiak bejárását az elvett erdőkbe megszüntessék, odarendelt robotosokkal kivágatták a gyümölcsfákat. A falu lelkésze ekkor ezeket jegyezte fel:
„...szívfojtó érzés volt látni, hogy a mint atyáink terhes munkával kiirtatott s megtisztított Földön plántált és oltott szép fák, melyek 70 s 80 esztendők alatt nevekedtenek fel oly nagyra edgy két óra alatt mint pusztíttatnak el! Életemtől inkább fosszanak meg kiáltá könyörögve a sok síró szegény, csak fáimat, gyermekeimet tápláló fáimat kíméljék.”
[11]
Az erdők mellett a legelők földesúri kisajátítására is sor került a 18. században, ezt is

törvényesítette az 1767-es úrbéri törvény. Az elv ugyanaz volt, mint az erdőknél. Az eddig közösen használt legelők, s ezek legnagyobbrészt ártéri legelők voltak, ezért nem került sor felszántásukra, belőlük a jobbágyok csak a megművelt telkeik arányában részesülhettek a rendelet szerint. Megint azok jártak legrosszabbul, akik nem annyira a földművelésből, hanem az ártéri gazdálkodásból éltek. A földesúr pedig, aki megszerezte így az ártér nagyobb részét, ha azt megvédte az árvíztől, kialakíthatta rajta gabonatermelő majorsági gazdálkodását. Így a földesurak érdeke lett a vízrendezés. Az állam érdeke is ehhez kapcsolódott. A folyószabályozással kialakított vízi utakon lehetségessé vált az Alföld gabonatermésének, a búzának és a zabnak elszállítása a Habsburg Birodalom nyugati részeibe. Az első, kellően elő nem készített munkálatok már a 18. század elején megkezdődtek, de átfogóan a Helytartótanács csak 1773-ban rendelte el például Tolna megyei a Sárközt határoló Duna partján, lényegében a folyó övzátonyán, a töltés emelését, a mederből az ártérre kivezető fokok, laposok betemetését, a malomgátak és hajómalmok felszámolását, hogy megszabadítsák e tájat az évenként ismétlődő elöntéstől. A földesurak a víztől megszabadított területen kívántak szántóföldeket kialakítani és azzal bíztatták jobbágyaikat, hogy nekik is jut abból. Amikor erről a sárköziek értesültek, megrettenve könyörgő levelet írtak a vármegye urainak, melyben kifejtik, a munkát kivihetetlennek tartják, károsnak és feleslegesnek, mert az eddigi életüket tönkre teszi és pusztulásukat fogja okozni. Ez az első levél, írás az ártéri gazdálkodásról, annak védelméről és a vízrendezés káráról. Hiába könyörögtek és érveltek, a munkát megkezdték sok ezer, távolról is odarendelt robotossal. A megemelt töltéseket az első árvíz áttörte (hiszen még hullámteret sem hagytak) és amint azt megjósolták, a kiáradt víz apadáskor nem tudott visszatérni a Dunába és a Sárköz elkezdett mocsarasodni.
[12]
Átfogó vízrendezési tervek készültek közben. Krieger Sámuel olyan víziút-hálózatot tervezett, melyen, egy Kolozsváron megrakott hajó a Szamoson, onnan a Maroson át a Tiszához jutott volna. A Tisza-Duna csatornával csaknem 200 km-rel megrövidített úton jutott volna el a Sión fel a Balatonba, mely egyetlen csatornára zsugorodott volna, és egész medre búzatermő földdé változott volna. A Balaton csatornán a hajó a Zalán fel, át a Murába és azon fel Graz alatt kötött volna ki rakományával.
[13]
Szerencsére, ez nem valósult meg, de a 19. század elején, már hatalmas mérnöki munkával elkészült a vízrendezés alapjául szolgáló Duna-mappáció, mellyel sok külföldi mérnök bevonásával feltérképezték a Duna és Tisza völgyét. Az egyes, színezett térképlapokhoz szöveges leírás is tartozott, a térképen látottak magyarázatául. Ezekben többször is szó esik arról a változásról, elmocsarasodásról, amit az első, előkészítetlen munkálatok okoztak. Egyébként erről maga a munkálatok vezetője, Vásárhelyi Pál is szólt akadémiai székfoglalójában, mondván, az általa vezetett munkálatok nem az őstermészetet változtatták meg, hanem azt igyekeznek helyrehozni, amit az ember elrontott abban. De ezek a 19. században vezetett, eredményes árvízvédelmi és folyószabályozási munkák már nem akarták visszaállítani azt, amit „az ember elrontott”, az árvízi gazdálkodást, hanem minél több szántóföldet akart az árvíztől megmenteni. Ezért nevezik máig e tényleg világviszonylatban is hatalmas vízrendezést, „második honfoglalásnak”, mert az Alföld szántásra alkalmas felülete egy harmadával megnőtt.

Az 1767-es úrbéri rendezéssel, és az ugyancsak ebben a században megkezdett átfogó vízrendezéssel (folyószabályozás, árvízvédelem, vízjárta és elmocsarasodó területek lecsapolása), melyek végrehajtása sok helyen a 19. század közepéig is elhúzódott, született meg Magyarország felszínét, tájképét és társadalmát meghatározó földbirtokszerkezet, a nagybirtok európai viszonylatban is kiemelkedő túlsúlya. Mint említettük már, a 18. század közepén még csak 5%-a volt a termőföldnek majorsági, földesúri kezelésben. Az évszázad végére volt olyan megye, ahol a majorsági birtok elérte a szántók 30–40%-át, az erdők 90%-át, a rétek 40–50%-át. [14] Nyilvánvaló, hogy ez súlyos társadalmi hasadást idézett elő, melyen lényegében az 1848-as jobbágyfelszabadítás sem változtatott lényegesen, hiszen azok, akik az úrbéri rendezéskor kiszorultak a faluközösség földjéből is, a zsellérek és a nagyrészt belőlük lett uradalmi cselédek, nem jutottak földbirtokhoz, mint a jobbágyok, hiába küzdött értük a magyar forradalmi gondolkodók java: Petőfi Sándor, Táncsics Mihály és még sokan, a szabadságharc leverése után is, mint például Apponyi Albert vagy Prohászka Ottokár. A két „rendezés” tette lehetővé, hogy az egykori árterek nagyobb része uradalmi birtok lett. Például az Esterházy hercegi uradalom kezére Sopron, Moson és Győr megyében mintegy százezer hold termőföldhöz jutott egy tagban, nagyobbrészt az úgynevezett Hanyságból, mely több mint egy tucat falu állatállományának volt téli legelője addig. Hazánk mezőgazdaságát elfogulatlanul bíráló bajor mezőgazda, Heinrich Ditz, amikor e vízrendezésekről 1846-ban azt írja, hogy

„
(a magyarok)
úgy tetszik, hogy egyoldalúan csak a megnyert négyzetmérföldeket veszik számításba. A talajt a víz lecsapolásával nem javították, hanem rontották. Ezt csak későn látták be.”
Ugyanebben a könyvében utal arra is, hogy ez a rendezés a nagybirtokosok érdekében történt.
„Ebből ismét látszik, hogy Magyarország az átmenet nélküli ellentétek országa. Vagy széttagolt parasztbirtok vagy a hercegségi birtokok színhelye. A középbirtok gyenge vagy hiányzik. Ezért Magyarországon csak e két szélsőségét találjuk meg a birtokosoknak. A két szélsőség közötti átmenet hiányzik. A magyar nemzetgazdaság súlypontja nem a centrumban van, hanem teljesen egy oldalon, a nagybirtokosoknál. Olyanok, akik egyszerre tartóznának a felső és alsóbb osztályokba akár műveltségük, akár tehetségük vagy vagyonuk folytán, Magyarországon igen kevesen vannak. A polgárság csaknem teljesen hiányzik még. Az érdekek közelítése ezáltal nagyon megnehezül. Hiányzik a középvezető. Az alsóbb néprétegek tettereje és szorgalma nem érvényesül. A műveltség és tehetség hatalma nem tör át ezen a távolságon. Mindegyik egyedül magára van utalva. Hiányzik egymás kölcsönös támogatása.”
[15]
E néhány mondat találóan mutatja be, hogy ember és természet egészséges kapcsolatának feltétele az ember és ember, vagyis egy társadalom, egy nemzet rétegeinek, osztályainak, tagjainak együttműködése, igazságos, vagy legalábbis méltányos kapcsolata, szolidaritása. Így, e két kapcsolaton múlik az egész ország, nemzet jólléte, történelme. Ezek tények is megvilágítják, miért és hogyan vesztettük el középkori életerőnket és hogyan jutottunk el Trianonig és mai demográfiai és környezeti válságunkig.
[16]

Irodalom:

Andrásfalvy Bertalan

A Duna mente népének ártéri gazdálkodása. Bp., 2007.

Víz és társadalom a magyar történelemben. In: A víz kultúrája. Szerk. Bartha Elek–Keményfi Róbert–Lajos Veronika. Debrecen, 2010. 13-38.

Magyarország földjének és népének jelene, múltja és jövője. In: Hitel 26 (2013):2. 4-24.

Ifj. Bartha János

Magyarország mezőgazdálkodásának regenerálódása 1711–1790. In: Magyarország agrártörténete. Szerk. Orosz István–Für Lajos–Romány Pál. Bp., 1996. 33-80.

Berlász Jenő

A Mária Terézia kori kivándorlás szociális háttere. In: Berlász Jenő: Erdélyi jobbágyság – magyar gazdaság. Válogatott tanulmányok. Szerk. Búza János–Mayer Dietmar. Bp., 2010. 11-43.

Dénes Andrea (szerk.)

Ehető vadnövények a Kárpát-medencében. (Dunántúli Dolgozatok 13.) Pécs, 2013.

Ditz, Heinrich

A magyar mezőgazdaság 1867. Bp., 1993.

Hofer Tamás

Az alföldi marhatenyésztő monokultúra kialakulásának európai párhuzamai. In: Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről. Bp., 2009.

Győrffy György

István király és műve. Bp., 1977.

Ortvay Tivadar

Magyarország régi vízrajza a XIII. század végén. Bp., 1882.

Tenk Béla

A vízszabályozások Tolna vármegyében a XVIII. században. In: Tolna vármegye múltjából. Szerk. Holub József. Szekszárd, 1936.

Tonk Sándor

Táj és ember az erdélyi Mezőségben. In: Táj és történelem. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Bp., 2000. 142-145.

Tóth József

Ősi épített tájak a Kárpát-medencében. Bp., 2007.

Trier, Jost

Venus. Etymologien um das Futterlaub. (Münsterische Forschungen 15.) Köln–Graz, 1963.

Forrás:

Böhm Gábor- Fedeles Tamás (szerk.): Mesterek és tanítványok. Tanulmányok a bölcsészettudományok területéről. PTE KTDK. Pécs, 2014. 9–20.

http://ktdt.btk.pte.hu/sites/ktdt.btk.pte.hu/files/files/mesterek_ebook_9789636426002_1.pdf

[1] Andrásfalvy 2010. 14.

[2] Bazileiosz, a „bolgárverő”, miután hosszú harc után bekerítette Sámuel bolgár cár seregét, 14 000 foglyát megvakíttatta, csak minden századiknak hagyta meg félszemét, hogy azok hazavezessék a nyomorultakat. Győrffy 1977. 311.

[3] Ortvay 1882; Andrásfalvy 2007. 11, 170.

[4] Andrásfalvy 2010. 15.; Tóth2007. 107.

[5] Hofer 2009. 51-56.

[6] Andrásfalvy 2013. 11.

[7] Berlász 2010. 31.; Tonk 2000. 142-155.

[8] Trier 1963.

[9] Dénes 2013.

[10] Andrásfalvy 2007. 232-256.

[11] Andrásfalvy 2007. 236.

[12] Andrásfalvy 2007. 156-163.

[13] Tenk 1936. 12.

[14] Ifj. Barta 1996. 64-65.

[15] Ditz 1993. 63-65.

[16] Andrásfalvy 2013.